

IRAK, İRAN, ABD VE PETROL

Tayyar Anı

Özetleyen: V. Nezh Aytac

Arka Kapaktan

Bush ve ekibi tarafından dizayn edilen politika çerçevesinde kuşku ve gizem dolu 11 Eylül olayının hemen arkasından düşünülen Irak'ın işgali, Afganistan işgalinden sonraya bırakılmıştır. Zira Afganistan, Amerikan toplumunun üzerinden Vietnam sendromunu atmasını sağlayacak daha kolay bir hedef olarak görülmüştür. Öte yandan, Irak'ın işgalinde kitle imha silahları, demokratikleşme ya da Saddam'ın El-Kaide ile işbirliği yaptığı iddialarının tamamen temelsiz olduğu ortaya çıkmıştır. Sonuçta Irak, söz konusu ekibin 1997'de hazırlayıp kamuoyuyla paylaştığı "Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi" çerçevesinde ABD'nin dünya imparatorluğu amacını gerçekleştirmek ve İsrail'in güvenlik sorununa kalıcı bir çözüm getirmek amacıyla işgal edilmiştir.

BÜYÜK ORTA DOĞU POLİTİKASI VE PAX AMERICANA

ABD'nin Orta Doğu Politikasının temelinde bölgenin ekonomik öneminin ve İsrail'in güvenlik sorununun olduğu artık herkes tarafından bilinmektedir. Bu bağlamda sınırları kuzeyde Hazar Denizi'ni, Kafkasya'yı ve Orta Asya'yı da içerecek şekilde Türkiye, Pakistan, Afganistan ve İran'ın da yer aldığı doğuda Hürmüz Boğazı ve Umman Körfezi'ne güneyde Babel Mendep Boğazı ve Aden Körfezi'ne ve batıda Fas'a ve Cebeli Tarık Boğazı'na kadar uzanan ve Akdeniz'i, Karadeniz'i Ege Denizi'ni, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını, Kızıl Deniz'i Tiran Boğazı'nı ve Süveyş Kanalı'nı, Basra Körfezi'ni, eski Mezopotamya'yı, Bereketli Hilal'i, Nil'i ve Fırat'ı içine alan geniş coğrafyayı kapsayan Büyük Orta Doğu olarak tanımlanan bölgede siyasal, ekonomik ve stratejik düzenlemeler bölgenin Amerikan etki alanına dahil edilmesini öngören "Büyük Orta Doğu Projesi" aslında Soğuk Savaşın sona ermesi ve Sovyet Bloğunun dağılmasıyla tek süper güç haline gelen ABD'nin bir Pax Americana oluşturmayı amaçlayan girişimleridir.

Çoğunluğunu Müslüman halkların oluşturduğu bu geniş coğrafya insanlık tarihi kadar eski bir mücadele ve rekabete konu olmuş bir bölgedir. Bu rekabet zaman zaman askeri ve stratejik bir boyut kazanmış özellikle 1. Dünya Savaşı sonrası dönemde petrolün varlığının ve değerinin anlaşılması ekonomik unsurları bölgeye ilişkin rekabetin temel parametresi haline getirmiştir. Bugün dünya enerji kaynakları içinde petrol ve doğal gazın payı yaklaşık yüzde 70'i bulurken, söz konusu enerji kaynaklarından petrolün yüzde 70-80'i, doğal gazın ise yüzde 50'si bu bölgede (Büyük Orta Doğuda) bulunmaktadır.

Dünya petrol tüketiminin yüzde 25'i tek başına ABD'ye aittir. Bu rakam Avrupa, Rusya ve Orta Asya ülkelerinin toplam tüketimine ya da Çin ve Japonya'nın içinde yer aldığı Asya-Pasifik bölgesinin payına eşit. Dolayısıyla, ABD toplam ithalatının yüzde 25'ini bölgeden gerçekleştirirken, Japonya yüzde 70'ini Avrupa ülkeleri ise yaklaşık yüzde 55-60'ını bölgeden karşılamaktadır.

Bu enerji kaynakları üzerinde doğrudan ya da en azından dolaylı denetim sağlamak ve bu kaynakların rakip güçlerin eline geçerek size karşı kullanılmasını engellemek bir süper

güç için kendi hegemonik üstünlüğünü sürdürebilmesi ve diğer ülkelerin kaderini belirleyebilecek gücü elinde bulundurması için son derece önemlidir.

BÜYÜK ORTA DOĞU POLİTİKASININ FİKTİF ANLAMI

ABD'nin Büyük Orta Doğu Politikasının bölgenin ekonomik ve demokratik anlamda geri kalmışlığına çözüm getirecek bir proje olduğu iddia edilmektedir. Bu çerçevede bölgedeki ülkelere kaynak aktarılacağı ve demokratik katılımın teşvik edilerek değişimi gerçekleştirmelerinin sağlanacağı ifade edilmektedir.

ABD'nin hangi ülkede demokratikleşmeyi destekleyeceği, hangisinde mevcut durumu devam ettireceği konusu da oldukça karmaşık bir konudur.

Libya liderinin Amerikan yanlısı açıklamaları üzerine o güne kadar ki hesabın üzeri çizilmiş ve Libya eleştirilerin hedefi olmaktan kurtulmuştur. Amerikan yönetiminin eleştirilerine hedef olmakla beraber Washington'un Suudi hanedanından vazgeçme olanağı var mıdır? Aynı şekilde Kuveyt'te Sabah ailesinden, Bahreyn'de Halife ailesinden, Katar'da Tani ailesinden, Umman'da Said ailesinden ve Ürdün'de Haşimi ailesinden vazgeçmesini düşünmek ne kadar gerçekçidir? Bu ülkelerde mevcut hanedanlıkların işbaşında kalmasını da sağlayacak bir demokratikleşme bölgenin demokratikleşme sorununu çözebilir mi ya da ABD gerçekten bu işte ne kadar samimidir? Aynı şekilde Yemen, Cezayir ve Fas'taki yönetimlerin Amerikan yönetimi ile bir sorunu olmadığı zaten biliniyor. O zaman geriye kalan ve demokratikleştirilecek rejimler bellidir. Bunlar Amerika ile problemi olan Washington ile ortak bir dil geliştirememiş, ülkesini Amerikan sermayesine açmamış, kendi hallerine bırakılırsa dolar bölgesinden euro bölgesine geçen ya da geçme olasılığı olan ve dolayısıyla Beyaz Saray açısından rejim değişikliğinin kaçınılmaz görüldüğü ülkelerdir. Bunlar Sudan, Suriye, İran ve Irak'tı. Bu ülkelerin mevcut rejimleri bölgede Amerikan yönetimlerinin bir numaralı hedefi olmuştur. Bunlardan Irak "demokratikleştirildi"; sıra diğerlerinde mi?

BÖLGENİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

İran ve Irak'ın merkezinde yer aldığı bölge genel anlamda Orta Doğu olarak tanımlansa da daha ziyade Basra Körfezi ya da Arap Körfezi/İran Körfezi olarak bilinmektedir. Bu bölgeye uluslararası ilişkiler literatüründe Güney Batı Asya da denmektedir. Bölge İran ve Irak'ın dışında Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar BAE ve Umman'ı da kapsamaktadır. Petrol söz konusu olduğunda da daha ziyade bu bölgeden söz edilmektedir. Çünkü Orta Doğu petrolünün neredeyse tamamı Basra Körfezi adı verilen bölgede yer almaktadır.

Ayrıca bölge ülkelerinin hemen hepsinde, potansiyel istikrarsızlık unsurları bulunmaktadır. Özellikle Şii radikalizmi ve radikal terör örgütleri söz konusu rejimlerin geleceğini tehdit etmektedir. Söz konusu ülkelerdeki otoriter rejimlerin baskı politikaları ve ABD ile angajmanları ilgili ülkelerdeki muhalefet hareketlerini güçlendirmektedir.

Basra Körfezi olarak ifade ettiğimiz bölgede bulunan ve petrol zengini sayılan ülkeler arasında aslında eşit bir güç dağılımının bulunduğunu söylemek olanaksız olmakla beraber, bu devletlerden İran, Irak ve Suudi Arabistan'ı ayrı, diğerlerini ayrı düşünmek

daha doğru bir yaklaşım olabilir. Geri kalan beş devletin (Kuveyt, Bahreyn, Katar, BAE ve Umman'ın) güçlerinde de çok ciddi bir fark olmadığı ileri sürülebilir.

STRATEJİK UNSURLAR

Yaklaşık 300 milyon insanın yaşadığı Orta Doğunun bir alt sistemi olan Basra Körfezi, 120 milyon dolayında nüfusuyla daha ziyade petrol ve doğal gaz zengini ülkelerin yer aldığı ve sadece bu nedenden dolayı bile dünyanın asla vazgeçemeyeceği bir bölgedir. Dolayısıyla kuzeyi Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Ermenistan, Azerbaycan ve Türkmenistan, doğusu Afganistan, batısı Kızıldeniz , güneyi Arap Denizi ve Hint Okyanusu ile çevrili olan bölge, sanayileşme açısından geri olmakla beraber, dünya enerji kaynaklarının toplandığı bir merkez konumundadır. Gerek coğrafik yapısı, gerekse dünya petrol rezervinin yaklaşık % 65'ine varan petrol kaynakları ile Basra Körfezi, stratejik önemini uzun yıllar koruyacak bölge niteliğindedir. Başta sanayileşmiş Avrupa ülkeleri olmak üzere, Çin ve ABD'nin petrole bağımlılığı sürdüğü sürece bölgenin hem küresel ekonomiyi hem de global güçlerin askeri ve güvenlik politikalarını etkileyecek bir nitelikte olmaya devam edeceğinden kuşku duyulmamaktadır.

Basra Körfezi'nin pozisyonu bölgeye zaten stratejik ve ekonomik avantajlar sağlamaktadır. Bölge dünya politikasında sürekli hassas bir role sahip olmuştur. 15. yy'dan beri dünyanın önemli güçleri çeşitli amaçlar için bu bölgeyi ve bölgedeki üsleri ele geçirmek için mücadele etmişlerdir. İlk dönem Portekiz ve İspanyol mücadelesine sahne olan bölge, daha sonra da İngiliz, Osmanlı ve Rus mücadelesine tanık olmuştur. Soğuk savaş boyunca bölge ABD için Avrupa ve Pasifik'ten sonra üçüncü cephe olarak görülmüş, hatta önem açısından diğerlerinden bir farkı olmadığı üzerinde durulmuştur. Bölge bu dönemde süper güçlerin mücadele alanı olmuş ve söz konusu devletler bölgenin ekonomik ve siyasal dinamiklerini etkilemişlerdir.

Doğu Bloku ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölgeye yönelik Sovyet tehdidi ortadan kalkmış olmakla beraber, 1979 devriminin İran'da Şii yönetimini iktidara taşıması, bölgeyi İran eliyle Şii ve İslami hareketin yayılmasına açık bir duruma getirdiğinden, Batının bölgeye yönelik çıkarları yine tehdit altında görülmüştür. Bunun dışında, Irak'ın sekiz yıl süren İran-İrak Savaşı'nın arkasından 1990 Ağustosunda komşusu Kuveyt'i işgal etmesi ve Suudi Arabistan için tehdit oluşturması, ayrıca gerek İran'ın gerekse Irak'ın nükleer silah geliştirmeye yönelik çabalarından vazgeçmemeleri, bölgenin siyasal ve stratejik olarak önemini korumasına neden olmuştur.

Ayrıca, Körfezde bulunan zengin petrol ve doğal gaz yatakları bölgeyi dünyanın diğer bölgelerinden stratejik olarak farklılaştırdığı gibi, politik olarak da farklı kılmaktadır. Dünya petrol rezervinin % 68'ini ve doğal gaz rezervinin % 40'ünün bulunduğu Orta Doğuda, söz konusu kaynakların % 95'i Körfezde (dünyadaki petrolün % 67'si ve doğal gazın % 33'ü burada) yoğunlaşmaktadır. Günlük petrol üretimi 2000'li yılların başında 28 milyon varil olan Körfezde bu rakamın 2020 yılında 42.2 milyon varile çıkması beklenmektedir. Bu bağlamda, 1995'te günlük 15.4 milyon varil petrolle dünya petrol ihracatının % 41'inin yapıldığı bölgeden 2020 yılında günde 37.2 milyon varil petrol ihraç edilecek, dünya petrol ihracatı içindeki payın % 56'ya çıkacağı tahmin edilmektedir.

PETROL UNSURU

Enerji kaynaklarının Orta Doğunun bir alt bölgesi olarak tanımlanan Basra Körfezi'nde yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Zira tek başına 262 milyar varil petrol rezervine sahip olan Suudi Arabistan'da dünya petrol rezervinin yüzde 25'i bulunmaktadır. Bu oran ABD'nin on katı, Rusya'nın ise beş katıdır. Irak ise 115 milyar varil petrolüyle dünya petrol rezervinin yüzde 11'ine sahiptir. Her iki ülkenin de nüfusları 25 milyonun üzerindedir. İran'a gelince bu ülke 135 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervleri ile dünya petrol rezervlerinin yüzde 12'sine sahip bulunmaktadır. İran bu konuda Suudi Arabistan'dan sonra dünyada ikinci sırada gelmektedir. İran, yaklaşık yüzde 15,4 doğal gaz rezerviyle de bu alanda Rusya'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Basra Körfezi'ndeki diğer ülkelerden Kuveyt'in ve BAE'nin ise yaklaşık 100 milyar varil petrole sahip olduğu bilinmektedir. 2 milyon dolayında nüfusu olan bu iki ülkenin yabancılar çıktığında geriye 500.000 dolayında bir yerli nüfusu kalmaktadır. Dolayısıyla 1.1 trilyon varil olan toplam kanıtlanmış rezervler içinde 700 milyar varil petrole sahip olan bu beş ülkenin kanıtlanmış rezervlerinin oranı yüzde 65-67'dir. Bilinen rezervler dışında kalan dünyadaki tahmini rezervleri ise 2 trilyon varil dolayındadır. Bunların da büyük kısmı bu bölgede bulunmaktadır. 1999'a kadar 90 milyar varil petrole sahip olan İran'ın tahmini rezervleri 2003'te 135 milyar varile çıkmıştır ve bunların aynı hızla artması beklenmektedir. Bu bağlamda İran'ın tahmini rezervleri de eklendiğinde 285, Irak'ın ise 260 milyar varil petrole sahip olduğu bilinmektedir. Suudi Arabistan'ın kanıtlanmış ve tahmini rezerv toplamı 650, Kuveyt ve BAE'nin ise her birinin yaklaşık 200 milyar varil dolayındadır. Bu rakamlar Umman ve Katar için 20 milyar varildir. Bu durumda bölgedeki toplam rezervlerin 1.6 trilyon varile ulaştığı görülmektedir. Bölgedeki petrol rezervlerinin ekonomik değeri ise petrolün ortalama 60 dolar olması halinde 96 trilyon dolar dolayındadır. Bunun yaklaşık 120 milyon nüfusu bulunan bir bölgede bulunması hem büyük devletler, hem de dünyanın önemli petrol şirketleri açısından bölgeyi oldukça cazip hale getirmektedir. İran'ın bir başka önemi ise kanıtlanmış ve tahmini rezerv toplamı 240 milyar varil dolayında olan Hazar'a kıyısı olmasından kaynaklanmaktadır.

Öte yandan, petrolün dünya enerji tüketiminde yaklaşık yüzde 40'la halen birinci sırada yer alması (ulaşım sektöründe bu oran yüzde 97) ve hızla artan petrol fiyatları bölgeyi küresel mücadelenin en temel unsuru haline getirmektedir. Günlük 85 milyon varil dolayında olan Dünya petrol tüketiminin 2020'de 120 milyon varile çıkması beklenmektedir. İngiltere ve Norveç dışında ciddi bir enerji kaynağına sahip olmayan Avrupa ülkeleri petrol gereksinimleri açısından yüzde 55-60 dolayında bu bölgeye bağımlıdır. Bu bağımlılık Japonya ve Çin için yaklaşık yüzde 70 dolayındadır. ABD ise petrol ithalatının yüzde 25'ini bu bölgeden gerçekleştirmektedir. 20 milyon varil günlük petrol tüketimiyle Dünya petrol tüketiminin yüzde 25'ini gerçekleştiren ABD; bu gereksiniminin yüzde 55'ini dış pazarlardan karşılamaktadır. Ancak ABD'nin tek başına gerçekleştirdiği petrol ithalatı da aynı petrol tüketimi gibi Avrupa'nın toplam ithalatına ve Çin ve Japonya'nın da yer aldığı Asya-Pasifik ülkelerinin toplam ithalatına eşittir.

TOPLUMSAL VE SİYASAL İSTİKRAR UNSURLARI

Körfezde bulunan devletler esas olarak bir bütün halinde Müslüman devletler olarak bilinmelerine rağmen, aralarındaki mezhep ayrılıkları, ideolojik sorunlar, sınır sorunları, rekabetten kaynaklanan sorunlar, siyasal sorunlar, tarihsel ve psikolojik sorunlar, politik önceliklerinin farklı olması ve farklı politik tercihlere sahip olmaları, ayrıca Batılı ülkelerle

bire bir ilişkileri, güçlü bir birlik oluşturamamalarına ve bölgeyi ilgilendiren pek çok uluslararası sorun karşısında birlikte hareket edememelerine neden olmuştur.

Bölgede yaşayan halkın hemen hepsinin Müslüman olması din unsurunu, halk arasında dayanışmayı sağlamak ve halkın yönetime sadakatini devam ettirmek amacıyla kullanılan bir araç halinde getirmektedir. Dinin bu birleştirici özelliğinden yararlanan iktidarlar, bununla hem siyasal istikrarı sağlama, hem de kendi anti-demokratik yönetim anlayışlarını sürdürme çabası içinde görünmektedirler. Bu anlamda, kabile geleneği de siyasal ve toplumsal hayatla ilgili önemli bir istikrar faktörü olarak devreye girmektedir. Modern Körfez ülkelerinde hala kabile geleneğinin etkisi görülmektedir. Kabile toplumunda siyasal sadakatın şeklinin hiyerarşik nitelikte olması, Körfezdeki siyasal istikrarın önemli bir nedeni olarak görülmektedir. Kabile önderlerinin ve şeyhlerin yerini Krallar, Emirler ve Sultanlar almış olmakla beraber, eski adet ve gelenekler olduğu gibi sürdürülmektedir.

Din, kabile ve aile yapısı olmak üzere üç ana başlık altında toplanmaya çalışılan faktörler, bölgedeki geleneksel otoriter rejimlere karşı sık sık ayaklanmalarının olmayışının ve göreceli siyasal istikrarın devamlılığının önemli bir nedeni sayılmaktadır.

Körfez ülkeleri arasındaki mezhep ayrılıkları da önemli bir istikrarsızlık faktörü olarak rol oynamaktadır. Şii-Sünni ayrılığı temelinde odaklanan mezhep farklılığı Körfezde önemli sorunlara yol açmaktadır. Şii'ler Irak'ta nüfusun yaklaşık yüzde 60'ını, Bahreyn'de yüzde 60-70'ini Kuveyt ve Katar'da yüzde 25'ini, BAE ve Suudi Arabistan'da ise yüzde 10'unu oluşturmaktadır.

OPEC'İN KURULUŞU

OPEC, (petrol ihraç eden ülkeler örgütü) 1960 Eylül'ünde ilk olarak Irak, İran, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Venezüella tarafından kurulmuştur.

Petrolün siyasallaşma sürecinde petrol fiyatlarının ucuz olduğu dönemlerde yedi kız kardeşler (BP, Shell, Exxon, Mobil, Socal, Gulf, Texaco) denen petrol şirketleri bunun fiyatını ucuz tutarak belli ölçüde de bilinçli bir şekilde 1950'li yıllarda Avrupa'da ve diğer yerlerde endüstride temel enerji kaynağı olan kömürün yerini almasını sağlamışlardır. Oysa petrol fiyatlarının ucuz oluşu üretici ülkeleri olumsuz etkilemekteydi. Bu çerçevede OPEC'in ortaya çıkışında petrol üzerinde daha fazla söz sahibi olmak isteyen üretici ülkeler arasındaki dayanışma gereksinimi önemli rol oynamış ve OPEC bir anlamda bunun sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle, petrol üreticisi ülkelerin fiyatı istikrara kavuşturmak ve petrolün fiyat ve miktarında daha fazla belirleyici olacak bir siyasi güce sahip olma isteği bu örgütün doğmasına yol açan başlıca faktör olmuştur.

OPEC'İN ETKİSİZLEŞMESİ

1990'ların sonlarından itibaren OPEC fiyat istikrarını sağlamada tamamen etkin bir güç olmaktan çıkmıştır. 1970'lerdeki gücünü kaybeden OPEC'in artık sıradan bir örgüt haline geldiği ve piyasadaki arz talep konusunda olsun fiyat konusunda olsun gerektiğinde önlemler alabilecek yeni bir örgütün gerekliliği tartışılmaya başlanmıştır. Artık Piyasadaki arz konusu hatta bazıları OPEC dışında yer alan ülkelere de oluşan birkaç ülkenin işbirliği ile düzenlenmeye başlanmıştır. Dolayısıyla piyasalara müdahale ancak Suudi Arabistan,

Venezüella, Kuveyt, İran gibi OPEC üyesi ülkelerle Norveç ve Meksika gibi örgüte üye olmayan bazı ülkelerin işbirliğiyle söz konusu olabilmektedir. Bu çabaların da piyasalar üzerinde ciddi bir etkisinin olduğunu söylemek oldukça zor. Aslında OPEC içinde de asıl kararlı alanlar büyük petrol üreticisi ülkeler diğerleri ise seremonim nitelikli bu toplantılara katılarak dokümanları imzalamaktalar.

AMERİKAN POLİTİKASININ TEMEL PARAMETRELERİ

1970'lerin başına kadar ABD'nin Körfeze yönelik politikası genelde Orta Doğu politikasının bir parçası gibi görünse de, tarihsel süreç içinde ilişkilerin seyrine bakıldığında bölgeye ayrı bir önem verildiği anlaşılmaktadır.

İngiltere'nin bölgeden ayrılmasıyla birlikte harekete geçen ABD; Vietnam'la başı dertte olduğu için doğrudan askeri angajmanlara girmese de, İran ve Suudi Arabistan'a dayalı iki ayaklı politikayı geliştirerek, bölge ülkelerine askeri ve ekonomik desteğini arttırmıştı.

ABD, 1980-88 İran-İrak Savaşı boyunca Irak ve İran arasındaki dengenin özellikle İran lehine bozulmasının bölgeye olumsuz yansımaları olabileceğini düşünerek Irak'ı desteklemeyi çıkarlarına daha uygun bulmuştu. Bu noktada, Irak bir anlamda İran'ın bölgeye yönelik yayılcı eğilimlerini engelleyebilecek bir tampon ülke olarak görülmüştü. Dolayısıyla Irak'ın savaş yeteneklerini destekleyen ABD; Körfez ülkelerinin de aynı yönde davranmasını sağlamıştır.

1990'ların son çeyreğinde, özellikle Hatemi'nin iktidara gelmesinden sonra, İran'ın bölgeye yönelik politikasında bir yumuşama söz konusu olsa da , yine de İran'daki İslami yönetimin nükleer programa ağırlık vererek uzun menzilli füze geliştirme programlarına yönelmesi, bu ülkenin gerek ABD gerekse bölge ülkeleri tarafından bir tehdit olarak algılanmaya devam etmesine yol açmıştır.

Soğuk Savaşın sonuna kadar hatta 2000'li yıllara kadar Orta Doğuya yönelik geleneksel Amerikan politikasının ana hedefleri, petrolün (ABD denetiminde) düzenli bir şekilde sevkinin sürekliliğini sağlamak, bölgenin ve bölgedeki petrol kaynaklarının içeriden veya dışardan bir başka gücün kontrolüne girmesini önlemek veya üretici ülkeler üzerinde denetim kurarak petrolün sevkini engellemek veyahut petrolü ve petrol üreticisi ülkeler üzerinde sağladıkları denetimi Batı dünyasına karşı kullanmaya çalışmalarını engellemek; Körfezdeki Amerikan müttefiki olan geleneksel rejimleri iç ve dış tehditlere karşı koruyarak mevcut istikrarı sürdürmek; İsrail'in güvenliğine, egemenliğine ve toprak bütünlüğüne yönelik gerçek ve olası tehditleri önlemek ve tüm bu amaçları gerçekleştirmek için gerekirse askeri güç kullanmaktı.

Sovyet imparatorluğunun çökmesi ve Soğuk Savaşın sona ermesiyle ortaya çıkan güç boşluğu, ABD'nin söz konusu amaçlarına dünya liderliği amacını eklemesine ve en temel politika haline getirmesine yol açmıştır. Artık Amerikan yönetimlerinin öncelikli hedefi hegemonik bir güç haline gelmek ve bu pozisyonlarını sürdürmek için gerekli finansal, politik, askeri ve coğrafi koşulları yerine getirmektir.

Özellikle petrol üzerindeki denetimi elinde bulundurarak rakiplerin rekabet güçlerini zayıflatmak; hatta onları rekabet edemez hale getirmek; ayrıca olabildiğince daha

geniş bir coğrafyada kontrolü sağlamak; özellikle stratejik noktaları denetim altında bulundurmak; uluslararası siyasal karar organlarında rakiplerine inisiyatif kullandırmamak; bu çerçevede BM'yi Amerikan çıkarları dışında karar alamaz hale getirmek; Amerikan politikaları için tehdit oluşturan İran ve Suriye gibi ülkeleri terörist devletler olarak niteleyip uluslararası toplumun dışına atarak cezalandırmak; hatta boy hedefi haline getirmek, tüm bu amaçları gerçekleştirmek için askeri harcamaları olabildiğince arttırmak ve bu çerçevede dünyanın en büyük askeri gücünü elinde bulundurmaya devam etmektedir.

II. Dünya Savaşı'ndan bu yana hemen hemen her ABD Başkanı, Orta Doğunun ve Körfezin Amerika için hem ekonomik, hem siyasal hem de stratejik olarak önemli olduğunu vurgulamıştır.

EKONOMİK ÇIKARLAR VE PETROL FAKTÖRÜ

ABD'nin bölgeyle petrol dolayısıyla ilgisinin güvenlik ilişkilerine yansması II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlamıştır. Bu tarihe kadar İngiltere dolayısıyla bölgenin ciddi bir güvenlik sorunu söz konusu değildi. Ancak zamanla İngiltere'nin bu rolünü yerine getiremeyecek hale gelmesi, Batı endüstrisi için hayati önem taşıyan Orta Doğunun ucuz petrolünün (1971'e kadar ham petrolün varili 2 doları geçmemiştir) Sovyetlere karşı korunması gereğini gündeme getirmiştir.

1970'lerde yaşanan gelişmelerle petrolün 35 dolara kadar çıkması bölgenin önemini bir anda farklılaştırmıştır. Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya petrol gereksinimlerinin neredeyse yüzde 75'ini, her şeye rağmen ABD de yüzde 25'ini bölgeden karşılamaktaydı. Ayrıca şimdi güç, petrol şirketlerinden üretici ülkelere doğru kaymıştı. 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail'e yardım ettikleri gerekçesiyle uygulanan petrol ambargosu petrolün artık bir siyasal silah olarak kullanılabileceğini göstermişti. Petrol fiyatlarında ikinci bir şok yükselme de, 1979'da İran Devrimi ve arkasında yaşanan İran-İrak savaşı dolayısıyla söz konusu olmuştur.

1986'dan itibaren petrol fiyatlarındaki gerileme ve Sovyetlerin dağılmasıyla yeni üreticilerin piyasaya girmesi, OPEC ülkeleri açısından petrolün bir siyasal silah olarak kullanılma olanağını neredeyse ortadan kaldırmıştı.

Dolayısıyla ABD'nin bölgeye yönelik politikasının belirlenmesinde temel kaygının ekonomik çıkarların korunması olduğu düşünüldüğüne, ilginin odak noktasını doğal olarak petrol oluşturmaktadır. Çünkü petrole bağımlılıkları giderek biraz daha artan ABD ve Batılı müttefikleri, petrol gereksinmelerinin önemli bir kısmını bu bölgeden karşılamaktadır.

Batılı ülkelerin petrol gereksinimleri arttığı ve petrole alternatif olabilecek yeni enerji kaynakları devreye sokulmadığı sürece bölgeye olan bağımlılığın devam edeceğinden kuşku duyulmamaktadır.

Diğer yandan, petrol arzının azalması veya petrol sevkinin kesintiye uğraması dünya ekonomisini oldukça olumsuz şekilde etkilemektedir.

Alternatif enerji kaynakları üzerindeki çalışmalar bütün hızıyla devam etse de bölge petrol bakımından hala rakipsiz olma özelliğini korumaktadır. Zira Körfez petrolü, üretim maliyeti en düşük petrol olmaya devam ettiği gibi, bölgede 735 milyar varil rezervin bulunduğu düşünülürse, dünya petrolünün yüzde 67'sinin yer aldığı bir bölge olarak da en azından gelecek 20yıl için alternatifsiz olmayı sürdüreceğe benzetilmektedir. Dünya petrol üretiminin yüzde 40'ını karşılayan bölge, fazla üretim kapasitesi en yüksek olan bölge olma özelliğini de korumaktadır.

Ayrıca, Orta Doğu yüzde 65-70'lik payla dünya silah pazarında ilk sırada yer alırken, ABD de silah satan ülkeler sıralamasında yüzde 67'lik payla ilk sırada yer almaktadır. Özellikle Orta Doğu ülkelerinden silaha yılda ortalama 20 milyar dolar para harcayan Suudi Arabistan yüzde 23'lük payla dünyada en fazla silah satın alan ülke özelliğini de elinde bulundurmaktadır. Suudi Arabistan, Kuveyt ve BAE'nin toplam silah ithalatı dünya silah ithalatının yaklaşık yüzde 28'ine denk gelmektedir.

Suudi Arabistan'dan ABD'ye ortalama yıllık net sermaye transferi 5.1 milyar dolar olup, her geçen yıl artarak devam etmiştir.

Genel olarak, özel kişi ve kurum yatırımları da dahil edilirse Körfez ülkelerinin yurt dışındaki toplam sermayelerinin iki trilyon dolar dolayında olduğu tahmin edilmektedir. Bu petrodolarların en az yarısı Amerikan piyasasında değerlendirilmektedir. Diğer yarısı ise Batı Avrupa ekonomisi için vazgeçilmez bir kaynak olmaya devam etmektedir.

STRATEJİK VE SİYASAL ÇIKARLAR

Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra bir güvenlik kuşağı oluşturmak amacıyla komşu ülkeler üzerinde doğrudan veya dolaylı bir biçimde baskı oluşturması ve bazıları egemenliği altına alması bölge ülkelerinin kuşkularını haklı çıkardığı gibi, ABD'nin Sovyet tehdidi retoriğinin inandırıcılığını güçlendirmiştir.

Savaştan önemli ölçüde güç kaybederek çıkan İngiltere ise, Orta Doğudaki taahhütlerini yerine getirecek durumda olmadığından, Türkiye ve Yunanistan'a yönelik siyasi taahhütlerinden vazgeçerken, 1940'ların sonlarına doğru Hindistan ve Filistin'den ve 1950'lerin ortalarında Süveyş'ten çekilmek zorunda kalmış ve 1960'ların sonlarında da Basra Körfezinden çekileceğini açıklamıştı. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, bölgedeki siyasal sorumluluklarından kurtulmaya çalışan İngiltere, ekonomik çıkarlarını sürdürme konusunda oldukça istekli görünmüş, hatta İran ve Arap devletleri üzerinde ABD ile zaman zaman çıkar çatışmaları bile söz konusu olmuştur.

ABD bu çerçevede Orta Doğunun ve Körfezin Sovyet etki ve kontrolüne geçmesine karşı geleneksel İngiliz politikasının yerini alarak, bir taraftan bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirirken, diğer taraftan tampon işlevi gören kuzey kuşak ülkelere askeri ve teknik yardımlar yapmıştır.

ABD İLE İRAN ARASINDAKİ İLİŞKİLER

İran'ın Orta Asya ve Kafkaslarda etki alanı oluşturmaya çalışması, Orta Doğu ülkelerine rejimini ihraç ve o bölgelerdeki Şiiiler aracılığıyla bu ülkeleri istikrarsızlaştırması olasılığı ve sonuçta Orta Asya'dan Hint Okyanusu ve Kızıl Deniz'e kadar çok geniş bir alanda etki

alanına sahip olması, ABD açısından İran'ı öncelikli bir tehdit haline getirmeye devam edecektir. Bu açıdan, ilk etapta İran'a, SSCB'ye uygulandığı gibi, rejimin çökmesine kadar sürecek kuşatma mantığına dayanan bir çevreleme politikası uygulanmıştır. Ancak burada özellikle Irak'taki Baas rejiminin 2003'te çökmesinden sonra ABD'nin, Clinton döneminde başlatılan "çifte kuşatma" politikasında bir değişiklik olduğunu belirtmekte yarar var. Bu bağlamda İran, Irak'tan sonra, kuşatılması gereken tek ülke olarak kalmış ve ABD'nin Bush Doktrini ve önleyici savaş stratejisi çerçevesinde kuşatmanın ötesine geçilerek, İran bir tehdit olarak devam ettiği sürece doğrudan bir askeri müdahalenin hedefi durumuna gelmiş ve tehdidin ortadan kaldırılması da rejim değişikliğine bağlanmıştır.

Ambargonun İran ekonomisinin olumsuz etkilediğini ileri sürenler, riyalin hızla değer kaybetmesine, petrol alıcısı ülkelerle örneğin Çin, Fransa, Japonya, İtalya, Portekiz ve İspanya ile yapılan kontratların ancak belli iskontolar sağlanarak gerçekleştiğine, petrol çıkarma işlemlerinde kullanılan ve daha önce ABD'den alınan makine ve teçhizatların üçüncü ülkelerden daha pahalıya temin edilebildiğine, dolayısıyla İran'ın petrol altyapı yatırımlarının yenilenmesinin oldukça maliyetli hale geldiğine, dışarıdan silah alımlarının düştüğüne, IMF başta olmak üzere uluslararası örgütlerin, devletlerin özel finans kurumlarının İran'a borç vermede çekingen davrandıklarına, bunun da İran'ın daha kötü koşullarla borçlanmasına yol açtığına, 1996'da Conoca ile yapılan kontratın (Basra Körfezi'nde petrol çıkarılması için) Amerikan yönetimince engellenmesi üzerine devreye Fransız Total şirketi girmişse de yapılan kontratın İran'ı tatmin edecek ölçülerde gerçekleşmediğine ve Azerbaycan tarafından konsorsiyumdaki kendi payından yüzde 5'ini İran'a verme girişiminin ABD baskısıyla engellendiğine dikkat çekmişlerdir. Yine bu çevrelere göre, Japonya 1995'te aldığı bir kararla, Karun nehri üzerindeki baraj inşaatının finansmanı için İran'a vermeyi öngördüğü kredilerin 450 milyon dolarlık ikinci dilimini dondurduğunu, Çin de 1995 Eylül'ünde İran'a iki adet 300 MW'lık nükleer reaktör vermeye ilişkin yapılan prensip anlaşmasını askıya aldığını, 1996 Kasım'ında ise Uranyum dönüştürme cihazının satışının iptal edildiğini açıklamıştır. Ayrıca, Güney Afrika ile yapılan 15 milyon varil ham petrol satımı sözleşmesi de iptal edilmiştir. Bütün bunlar ya ABD baskısından ya da ilgili tarafların ABD ile ilişkilerin bozmak istememesinden kaynaklanmıştır.

Bill Clinton tarafından İran'a ticaret yasağı getirilmesini ve 1996'da De Amato yasasıyla getirilen ekonomik yaptırımları kullanmaktaydılar. Dolayısıyla bunlara göre ABD'nin amacı, İran'ı tecrit ederek ve böylece ekonomik anlamda çöküntüye uğratarak İran'ın ABD açısından bir tehlike olmaktan çıkmasını sağlamak ve en nihayetinde de rejimi yıkmak olduğundan, bu ülkeyle ilişkileri geliştirmeye çalışmak gereksiz ve yararsızdır.

Diğer taraftan, İran'ın Buşehr, Natanz ve Arak'taki nükleer santralleri henüz inşa aşamasında bulunmaktadır. Bunlardan Rusya'nın yardımıyla inşa edilmekte olan Buşehr santrali 1000 MW'lık bir nükleer enerji santralidir. İranlılara göre bunun nükleer bomba yapımıyla bir ilgisi bulunmuyor. Nükleer enerjinin barışçıl amaçlar için kullanımı çerçevesinde faaliyet göstermesi öngörülmektedir. Rusya da zaten İran'a yönelik nükleer teknoloji yardımını, nükleer enerjinin barışçıl amaçlar için kullanımıyla ilgili olduğunu ileri sürerek, bu işbirliğinin arkasında olduğunu göstermiştir. Natanz'da inşa edilen santral de, İranlılara göre Uranyum zenginleştirme ile ilgili değildir.

SUUDİ ARABİSTAN-ABD İLİŞKİLERİ

Suudi Arabistan ile ABD arasındaki diplomatik ilişkiler, Washington yönetiminin bu ülkeyi 1931'de tanımasıyla başlamıştır.

Suudi Arabistan ile ABD arasındaki ilişkilerin başlamasında Standart Oil of California şirketinin Suudi hükümetiyle 1933'te el-Hasa bölgesindeki petrolün araştırılmasını ve işletilmesini öngören 60 yıllık bir imtiyaz anlaşması yapması önemli rol oynamıştır. Başka ortakların da katılımıyla daha sonra ARAMCO (Arap-Amerikan Petrol Şirketi) adıyla anılacak olan bu şirket 1938'de petrol üretimine başlıyordu.

Geçmişte olduğu gibi 1990 sonrasında da temel politikalarının bölgedeki bu zenginliğin bölge içi veya bölge dışı bir gücün eline geçmesini engellemek olduğunu açıklamaya devam etmekteydi. Temel amacı krallığın bütünlüğünü ve egemenliğini sürdürmek olan Suudi yönetiminin kendi başına hem bu amacına ulaşması hem de elinde bulunan ekonomik zenginliği koruması oldukça zor olduğundan ABD'nin siyasal ve askeri desteğine dayanmak zorunda kalmıştır.

Bu zorunluluk Soğuk Savaş boyunca tarafların birlikte hareket etmesini gerektirmiştir. Bu çerçevede, II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Amerikan yönetimi Hasa petrol yataklarının bulunduğu Dahran'da modern bir hava üssü kurmak için Suudi hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmuştur.

ABD'NİN DİĞER BÖLGE ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERİ

Bahreyn, İngiltere'nin 1971'de Körfezden çekilmesiyle birlikte onun bıraktığı boşluğu dolduran ABD'nin bölgeye yönelik yeni askeri stratejisindeki yerini almıştı. 1948'den 1968'e kadar geçen sürede ABD; Körfezi İngiltere'nin korumasında gördüğü için, bölgeye yönelik özel bir strateji geliştirmemişti. Çünkü söz konusu bölge askeri ve siyasal bakımdan İngiltere'nin denetimi altındaydı. Dolayısıyla, Süveyş Kanalı'nın doğusunda kalan bu bölge, Sovyet etkisine karşı da güvence sayılmaktaydı.

Amerikan şirketlerinin bölgedeki yatırımları artmaya ve petro-dolarların ABD'ye gelmeye başlamasına paralel olarak bu ilgi de yoğunlaşmıştır. Bölgede başlayan millileştirme girişimlerine kadar bol miktarda çıkarılarak düşük fiyattan satıldığı için, ABD'nin petrole yönelik fazla bir endişesi yoktu. Millileştirme faaliyetlerinin başlaması ve petrol üzerindeki egemenliğin şirketlerden devletlere geçmesi ile birlikte devletleri de içine alacak şekilde bölgede kontrol sağlamak ABD'nin temel askeri ve siyasal politikası haline gelmiştir.

Diğer Körfez devletlerinden Kuveyt ile ABD arasındaki ilişkilerin gelişmesinde, bu devletin Irak'la olan sınır sorunlarının büyük ölçüde etkili olduğu söylenebilir. Kuveyt, Irak'a karşı güvenliğini koruyabilmek için, Sovyetlerle olduğu gibi ABD ile de ilişkilerini geliştirmekte yarar görmüş ve güç dengesi sistemi içinde esnekliğini korumaya çalışmıştır.

ABD'nin Umman ile ilişkisi ise bu devletin Hürmüz Boğazı'nın kontrolünde İran kadar önemli bir pozisyonda bulunmasına dayanmaktadır.

İran Devrimi'ni Şahın iç politikasına olduğu kadar, dış politikasına yönelik bir tepkinin sonucu olarak da düşünmek gerekir. İran, ABD'nin doğal müttefiki durumundaydı ve bu çerçevede Amerikan yönetimleri Körfezdeki ulusal çıkarlarını korumak düşüncesiyle bu ülkeye aşırı miktarda silah satmışlardı. Çünkü İran, Körfezde 1000 km'lik kıyısıyla ve Sovyetler Birliği'nden bölgeye gelebilecek bir tehlike için tampon durumunda olmasıyla stratejik bir konuma sahipti. Dolayısıyla İran'ın bu jeopolitik özelliği ABD'nin Körfez bölgesine yönelik stratejisindeki önemini arttırıyordu.

1972'de Başkan Nixon, nükleer silahların dışında Şaha her türlü konvansiyonel silahın verilebileceğini açıklamıştı. Oysa aynı dönemde ABD, İsrail dışında bölgedeki hiç bir devlete bu şekilde açık bir çek vermemiştir. Nitekim 1973'te petrol fiyatlarının aşırı bir şekilde artması Şahın silahlanma yönündeki amaçlarını gerçekleştirmesine yardım etmişti. 1977'de İran, ABD'den 6 milyar dolar tutarında silah alırken 12 milyar dolarlık da sipariş vermişti. Şah, İran'ı dünyadaki sayılı konvansiyonel güçler arasına sokmak isterken, bir taraftan da Körfezin jandarmalığını yapmak istiyordu. Halbuki İranlıların çoğu, ABD'ye bu kadar yakın olmayı bağımsızlığın erozyona uğraması olarak görüyordu.

MONARŞİYİ DESTEKLEYEN GRUPLAR

Şah rejimi, toplumun bazı kesimleri tarafından desteklenmekteydi. Bunların başında da doğal olarak toplumun alt kesimlerinden gelmiş ve Şah sayesinde belli noktalara yükselmiş olan ordu mensupları ve iç güvenlik görevlileri gelmekteydi. Bu kesim Şahın devrilmesine kadar monarşiyi desteklemeye devam etti, ancak krizin önlenemeyeceği anlaşılınca çabalarından vazgeçtiler. (Bu başarısızlıkta, rejim için bir tehlike oluşturmalarını önlemek amacıyla hava, kara ve deniz kuvvetlerinin Şah tarafından birbiriyle rekabet halinde olacak şekilde örgütlenmiş olması ve dolayısıyla kriz sırasında bunlar arasında gerekli koordinasyonun sağlanamamış olması etkili olmuştur)

Monarşiyi destekleyen gruplardan bir diğeri de, nüfusları oldukça kalabalık olan burjuva sınıfı olmakla beraber, Şahın bunları harekete geçirmeye yönelik hiç bir şey yapmadığı görülmektedir. Aslında bir siyasi parti vardı fakat oldukça sınırlı sayıda insana açıktı. Dolayısıyla devrim süreci ile birlikte bu kesimden bir çok insanın ülkeyi terk ettikleri görülmüştür.

Şahın toprak reformu programı sayesinde durumları düzelmiş olan İran'daki zengin çiftçi kesimi de monarşiyi desteklemekteydi. Oysa bunlar oldukça dindar kimseler olduklarından, devrimci liderler tarafından kolayca hareketin içine çekildiler.

Bunların dışında, rejimden bir takım maddi ve manevi çıkarları olan gönüllü destekçiler denilebilecek çevreler, ayrıca teknokrat sınıfı ve bürokraside üst düzey makamları işgal eden geleneksel seçkinler de Şahı desteklemekteydi.

DEVİRİMİ DESTEKLEYEN GRUPLAR

İran'da devrimi destekleyen muhalefeti altı grupta toplamak mümkündür.

Radikal İslamcı Grup: Camileri ve dini okulları temel alan bu grubun en önemli ortak yönü, Şaha ve monarşiye şiddetle karşı olmaları.

İlimli İslamcılar: Monarşinin bütünüyle kaldırılmasına karşıydılar. Siyasal anlamda aşırı İslamcılardan çok milliyetçilere yakın bu grup, ekonomik ve toplumsal konularda tutucu görünmekteydi.

Milliyetçiler: Demokratik değerlere önem veren bir İslam Cumhuriyetini savunmaktaydılar.

Liberaller: Temel olarak orta sınıf desteğine dayanan ve aşırı İslamcı grubu desteklemekteydiler.

İlimli Solcular: Dini devrimci bir üslupla yorumlamakta ve toplumsal ve ekonomik alanda radikal değişiklikleri savunmaktaydılar.

Radikal Solcular: Toplumsal ve siyasal alanda Marksist devrimi savunmakta ve bu arada dini de reaksiyoner bir güç olarak örmekteydiler.

Bunlar arasında İslamcı grup denetimi ele geçirerek, devrimi kendi istediği doğrultuda yönlendirmeyi başarmıştır. Şahın diktatörlüğü süresince sendikalar, siyasal partiler ve meslek örgütleri gibi meşru siyasal katılım yolları yasaklandığından, diğer gruplar faaliyetlerini rahatça sürdüremezken daha çok camilere, dini okullara dayalı örgütlenme yapısına sahip olan İslamcı grup faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Toplum örgütlemeyi, propagandayı ve kamuoyunu harekete geçirmeyi iyi bilen liderlerin olması Humeyni'nin durumunu güçlendiren en önemli etken olmuştur.

İRAN'IN DEVRİM İHRACI POLİTİKASI VE BÖLGE ÜLKELERİNE YANSIMALARI

Humeyni, İran'daki İslam Devrimi'nin, öncelikle komşu ülkelere yayılmasının, diğer bir deyişle devrim ihracının kendi misyonu olduğuna inanıyor ve çeşitli konuşmalarında bunun kendileri için zorunlu bir görev olduğuna yer veriyordu. Humeyni, bu devletleri İslami birer devlet olarak kabul etmediği gibi, bunlarında İran tipi bir İslam Cumhuriyeti modelini benimsemelerini istiyordu.

Devrim ihracını İran'ın bölgedeki çıkarları açısından da gerekli gören Humeyni'nin temel hedeflerinin, Basra Körfezi başta olmak üzere Afganistan, Lübnan, Orta Asya ve Sovyet Kafkasya'sı olduğu ileri sürülmekteydi. Sovyetler Birliği'nde Azerbaycan ve Türkmenistan, Körfez bölgesinde ise Irak'ın yanı sıra Suudi Arabistan, Kuveyt ve Bahreyn özel hedefler olarak seçilmişti.

İran'ın bu dönemde kısa, orta ve uzun vadeli olmak üzere üç temel amaca yöneldiği görülmekteydi. Bunlar, kısa vadede içeride İslam Cumhuriyeti'nin savunulması ve rejimin korunması, orta vadede İran'ın bölgesel güvenliğinin sağlanması, uzun vadede ise İslami değerlerin hakim olacağı bir dünya düzeninin kurulmasıydı.

1. Suudi Arabistan

Yaklaşık yüzde 5-10 dolaylarında oldukları tahmin edilen Suudi Arabistan'daki Şiiiler özellikle petrol bölgesi olan Hasa yöresinde bulunmakta olup, bu ülkede çalışan işgücünün yüzde 40-60 dolaylarında bir kısmını oluşturmaktadır.

Bu ülkede örgütlü bir Şii muhalefeti bulunmamakla beraber, bu durum muhalefetin hiç olmadığı anlamına da gelmemekteydi. Şiiiler toplumsal, siyasal ve ekonomik konularda kendilerine farklı davranıldığından şikayet etmekteydi.

Suudi Arabistan ile İran arasında yetmişli yıllarda iyi ilişkiler kurulmuş, Körfezin güvenliği ile ilgili konularda işbirliği yapılmış ve Suudi Arabistan bu dönemde İran ile dostluğu dış politikasının ayrılmaz bir parçası olarak görmüştü. İki ülke arasındaki bu dostluk ilişkileri zaman zaman ortaya çıkan bazı olaylardan etkilenmişse de, İran'daki devrimin başlamasına kadar devam etmiştir.

2. Kuveyt

İran-Kuveyt ilişkileri birçok açıdan, İran'ın diğer Körfez ülkeleri ile olan ilişkilerinden farklılık göstermektedir. Dolayısıyla Kuveyt'in durumu biraz daha farklıdır. Bir tarafında nüfusunun yüzde 95'i Şii olan İran, diğer tarafında nüfusunun yaklaşık yüzde 60'ı Şii olan ve Kuveyt toprakları üzerinde birtakım hak iddialarında bulunan Irak bulunmaktaydı.

Ayrıca Kuveyt'te yüzde 25 oranında Şii Arap, yüzde 14 oranında İranlı ve İran'daki devrime sempati ile bakan önemli sayıda Filistinli yaşamaktaydı. İran'daki devrimden bir süre sonra Kuveyt'te de gösterilen düzenlenmeye başlandı. Bu olaylar Şiiilerin daha da politize olmasına neden olurken, İran-İrak Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Irak'tan kaçan Şiiiler Kuveyt'teki toplumsal rahatsızlıkları daha da su yüzüne çıkardı.

3. Bahreyn

Nüfusunun yüzde 60-70'ini ve ülkede yaşayanların tamamı dikkate alındığında yüzde 50'sini Şiiilerin oluşturduğu Bahreyn gerek İran'dan gerekse Irak'tan Kuveyt'e göre daha uzakta olmasına karşılık, bu durum tehlikenin boyutlarını değiştirmiyordu. Çünkü Humeyni de Şah gibi İran'ın güvenlikle ilgili çıkarlarını Basra Körfezi'nde üstünlük kurmakta görüyordu. İran, tarih boyunca Kuveyt'ten Umman'a kadar bütün bölge ülkelerindeki siyasal gelişmeleri etkilemeye çalışmıştı.

İki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleşmeye başlaması esas itibariyle İran Devrimi'nin önde gelen liderlerinden Ayetullah Sadık Ruhani'nin 1979 Temmuzunda, İran'ın Bahreyn üzerindeki geleneksel iddialarını tekrarlamaya başlamasıyla birlikte söz konusu olmuştur. Ruhani, açıklamasında, İran Parlamentosunun 1970'te İran'ın Bahreyn'e yönelik iddialarından vazgeçtiğine ilişkin kararının artık geçersiz olduğunu ve İran'ın hala Bahreyn'i on dördüncü ili olarak gördüğünü söylüyordu.

Sonuç olarak, İran Devrimi ile birlikte Körfez devletleri acil bir tehdit ile karşı karşıya kalmışlar ve özellikle Suudi Arabistan, Bahreyn ve Kuveyt'te istikrarın korunması endişesi bunların bölgesel bir örgüt etrafında toplanmaları gereğini ortaya çıkarmıştır.

Dolayısıyla İran Devrimi'nin etkisiyle, Suudi Arabistan ile diğer Körfez ülkeleri arasındaki ilişkilerin ve işbirliğinin geliştirilmesi zorunlu hale gelmişti. Çünkü bir taraftan İran Devrimi, 1958'deki Irak Devrimi gibi, yirmi yıl sonra tekrar bölgede bulunan monarşileri tehdit ederken, diğer taraftan devrimle birlikte bu devletin olası bir Sovyet tehdidinde karşı tampon işlevi de tehlikeye girmiş bulunuyordu.

HATEMİ'DEN AHMEDİNECAD'A RADİKALLEŞEN İRAN

2001'de Afganistan'ı, 2003'te ise Irak'ı işgal eden ABD tarafından kendisinin kuşatıldığını düşünen İran barışçıl nükleer teknolojiye sahip olma adı altında nükleer silaha sahip olmaya çalışarak kendisi için bunu caydırıcı bir güç olarak görmeye başlamıştır.

Petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından dünyada ikinci sırada gelen İran'ın nükleer enerjiye gereksinimi olmadığını; dolayısıyla bunun tamamen nükleer silah üretimine yönelik olduğunu iddia eden ABD, bu devletin NPT anlaşmasına aykırı hareket ederek uluslararası hukuku ihlal ettiğini ileri sürmektedir. Bu nedenle Washington yönetimi, diğer batılı ülkelerden daha da ileri giderek İran'ın nükleer faaliyetlerini bütünüyle durdurmasını istemektedir. Zira Amerikan karşıtı bir rejimin atom bombasına sahip olmaya çalışmasını hem bölgedeki Amerikan varlığına hem de başta İsrail olmak üzere diğer müttefiklerine yönelik doğrudan bir tehdit olarak gören Amerikan yönetimi bu tür silaha sahip olan bir devletin Hamas ve Hizbullah ile ittifak ilişkisi içinde olmasında da son derece rahatsız olmaktadır.

İRAN-IRAK ARASINDAKİ İLİŞKİLER VE SAVAŞIN NEDENLERİ

İran'da 1979'da Şahın devrilmesi ve yerine geçen Humeyni'nin Şii rejimi, Irak'ın hem dış güvenliği hem de iç güvenliği açısından tehditler içermekte ve Saddam'ın emelleri önünde önemli bir engel teşkil etmekteydi. Çünkü İran'daki Şii ideolojisine dayanan devrimci rejimin, Baas ideolojisine alternatif bir ideoloji olarak ortaya çıkmış olması ve bunun bölge devletlerinde yayılması Saddam'ın konumunu ciddi şekilde sarsabileceği gibi, bu rejimin Irak'taki Şii toplumlardan tarafından benimsenmesi Baas rejimi için kuşkusuz önemli bir tehlikeydi.

Devrimin, yüzde 90'ı Şii olan bir ülkede gerçekleşmesi bölgede bulunan siyasal ve ekonomik bakımdan geri kalmış Şii toplumlarını hareket geçirmişti. Bu doğrultuda İran'daki devrimden bir süre sonra Irak'taki Şiiiler arasında da kıpırdanmalar başlamış, Necef, Kerbela ve Bağdat'ta yer yer olaylar çıkmıştı. Dolayısıyla Saddam, Humeyni'yi ve onun devrimci ideolojisini kendi açısından bir tehlike olmaktan çıkarmak istiyordu.

Irak, nüfusunun yaklaşık yüzde 60'ınının Şii olması nedeniyle, Bahreyn'den sonra İran dışında Şiiilerin en yoğun oldukları ülke durumundaydı. Irak'ı bu noktada diğer Körfez ülkelerinden ayıran önemli bir özelliği, Kerbela ve Necef gibi, Şii dünyası tarafından kutsal sayılan şehirlerin burada bulunmasıydı.

Saddam'ın amacı, İran'daki devrimin etkilerini başta Irak olmak üzere bölgeye yayılmasını engellemek, ayrıca İran'ın "zayıf" olduğu varsayımından hareketle bu devleti büyük bir yenilgiye uğratarak, Şatt-ül Arap sorunu başta olmak üzere, iki ülke arasındaki pek çok sorunu istediği şekilde çözümlenmekti.

İki ülke arasında tarihsel bir sorun olarak Şatt-ül Arap su yolunun paylaşılması ve denetimi sorununun kökeni, Osmanlı dönemine kadar dayanmaktaydı.

Dicle ve Fırat nehirlerinin Basra'nın kuzeyinde birleşmesiyle meydana gelen ve Körfeze kadar 185 km uzunluğunda bir su yolu oluşturan bu nehre Araplar "Şatt-ül Arap" adını verirken, İranlılar "Arvand nehri" adını kullanmaktadır. Körfeze dökülürken yaklaşık 2 km.lik bir genişliğe sahip bulunan bu su yolu üzerindeki, Irak'a ait Basra ve İran'a ait Hürremşehr ve Abadan liman kentleri savaştan önce olduğu gibi savaştan sonra da ekonomik ve stratejik değere sahip yerleşim merkezleridir.

İki ülke arasında 1975 Martında imzalanan Cezayir Antlaşması ile başta Kürt sorunu ve su yolunun denetimi sorunu olmak üzere, pek çok sorun çözümlüne kavuşturulmuştu. Ancak Saddam zorunlu şartlar altında imzaladığını iddia ettiği bu antlaşmadan hoşnut değildi. Dolayısıyla Irak, İran'da 1979 Şubatında gerçekleşen devrimden sonra ortaya çıkan kargaşa ortamından yararlanarak 18 Eylül 1980'de Cezayir Antlaşması'nı tanımadığını açıkladı.

Saddam, İran'ı kesin bir yenilgiye uğratarak bölgede hakim güç haline gelirken, Şatt-ül Arap üzerinde mutlak egemenliği tesis etmeyi, bunu yaparken de Kürtlere yapılan İran desteğini Kuzistan Araplarıyla dengelemeyi düşünüyordu.

İran'da Şahın devrilmesi ve otoritenin kaybolması, ayrıca İran Kürtlerinin bağımsızlık hareketleri, İran-İrak sınırının İran toprakları içinde kalan bölgelerini Irak Kürtleri için de bir sığınak haline getirmişti. Irak hükümetinin takibinden kaçan Kürtler İran'ın bu bölgelerine sığınmaktaydı. Oysa Irak'ın kendi ülkesindeki Kürt ayaklanmalarını bastırabilmesi için Türkiye ve İran'ın işbirliğine gereksinimi vardı. Türkiye Irak'la bu işbirliğine yanaştığı halde İran'la benzer bir işbirliğini gerçekleştirmek mümkün olmamıştı. Bunun için Irak, İran Kürtlerinin Irak Kürtleriyle bağını kesmek ve onlara bir uyarı olması amacıyla 4 Haziran 1979 günü İran'ın Sonandaj bölgesindeki Kürt köylerini bombaladı. Bu bombalama olayı bir süre için netice vermiş fakat İran ile Irak arasındaki sınır çatışmalarını sona erdirememiştir.

Ayrıca Saddam Hüseyin, İran'la yapılacak bir savaşın içeride ulusal birliğin sağlanmasına yol açacağını ve muhalefete uygulanacak birtakım baskılara meşruluk kazandıracağını düşünüyordu. Liderlerin içeride ciddi bir krizle karşılaştıklarında veya ulusal bütünlüğün dağılması tehlikesiyle karşı karşıya kaldıkları durumlarda, halkın gözünü bir dış tehdide çekmeyi ve gerekirse savaşa başvurmayı gerekli gördükleri bilinen bir gerçektir.

Dolayısıyla savaş, Saddam'ın iç muhalefeti bastırmasını meşrulaştırmasına ve otoritesini tekrar sağlamasına da yardımcı olacaktı. Çünkü Saddam, savaştan hemen önce ülke içinde ciddi bir muhalefetle karşı karşıya bulunuyordu.

Saddam'ın amacı, İran'daki Şii kökenli İslam Devrimi'nin ülkesindeki etkilerin sınırlamak, 1975 Cezayir Antlaşması ile İran'a bırakmak zorunda kaldığı toprakları geri almak, Şatt-ül Arap üzerindeki denetimi ele geçirmek, Kürtler üzerinde kesin hakimiyet kurmak, Kuzistan Araplarının özgürlüklerini kazanmalarına yardım ederek İran'ın bu bölgede sahip olduğu petrol alanlarından mahrum kalmasına yol açmak, ulusal birliği sağlamak ve hepsinden önemlisi bölgede egemen güç haline gelmekti.

İrak'ın saldırı açısından böyle bir zamanı seçmesinin arkasında yatan nedenler ise daha çok İran'ın zayıf olduğu yönündeki değerlendirmeye ilgiliydi.

İran'da Irak'ın saldırısı ile birlikte içeride siyasal istikrar hızla sağlanmaya başlamış ve bir yerde Humeyni rejiminin ayakta kalmasına yardım edilmiştir.

İrak hükümeti, Sovyetlerin askeri desteğe devam edeceğini düşünerek kendi gücünü fazla abartmıştı. Aslında gerek 1972 Sovyet-İrak Dostluk Antlaşması, gerekse 1978'de

Moskova ile Bağdat arasında silah alımı konusunda varılan anlaşma çerçevesinde Irak'ın böyle bir beklenti içinde olması doğaldı. Fakat savaşın başında Sovyetler Birliği'nin tarafsızlığını açıklayarak Irak'a silah vermede isteksiz davranması Bağdat'ı hayal kırıklığına uğrattı. Sovyetlerin bu şekilde davranmasının önemli bir nedeni Saddam'ın Irak'ta komünistlere karşı yoğun bir baskı uygulaması, Afganistan işgalini kınaması ve tutucu Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme çabaları doğrultusunda Arap dünyasının lideri olma ve Sovyetlerden bağımsız davranma çabalarıydı. Sovyetler Birliği'nin davranışlarında etkili olan bir başka neden ise stratejik olarak kendisi için çok daha önemli olan İran'ı kazanma fırsatını kaçırmak istememesiydi.

IRAK-İRAN SAVAŞI

Irak'ın 22 Eylül 1980 günü baskın şeklinde 700 km.lik bir cephede saldırıya geçmesiyle birlikte sekiz yıl sürecek savaş başlamış oldu.

Savaşın ilk günlerinde büyük kayıplara uğrayan İranlılar savaşın sekizinci gününde dengeyi sağlamayı başardılar. İran-İrak'a göre kalabalık bir nüfusa sahip olması, pilotlarının niteliğinin daha üstün olması, askeri teçhizat bakımından Şah zamanından kalma sağlam bir yapısının olması ve askerlerin Humeyni'ye fanatik bir şekilde bağlılığı, Irak'ın durdurulmasında ve savaşın yönünün değişmesinde etkili olmuştur.

1982 Mayısının ortalarına gelindiğinde Irak'ın İran'daki kuvvetlerinin merkezle bağları kesilmişti. 24 Mayıs'ta Saddam diğer Arap devletlerinden acil yardım göndermelerini istedi.

Savaşın başında İran'ın toprak bütünlüğüne önem veren bir tutum içinde olan Suudi yönetimi bu defa Irak'ın İran tarafından işgal edilmesinden endişe etmeye başlamıştı.

Öte yandan İran, savaşı durdurmaya yönelik girişimler karşısında şu şartları ileri sürmekteydi:

- Irak'ın İran topraklarından tamamen ve koşulsuz olarak çekilmesi,
- Savaş tazminatı (50 ile 150 milyar dolar arasında) ödenmesi,
- Irak'ın savaş suçlusu ilan edilmesi veya bir uluslararası hakem komitesinin saldırıyı belirlemesi,
- Saddam tarafından sınır dışı edilen 100 bin dolayındaki Şii Müslüman'ın Irak'a geri dönmesine izin verilmesi ve
- Saddam Hüseyin ve Baas rejiminin yönetimden çekilmesi.

Savaşın artık Irak için oldukça masraflı hale gelmiş (ayda yaklaşık 1 milyar dolar) olmasına rağmen İran'ın özellikle son şart üzerinde ısrarla durması savaşın sürdürülmesini Irak yönetimi için kaçınılmaz hale getirmişti.

1984 yılı İran-İrak Savaşı'nın en önemli olaylarının geçtiği bir yıl oldu. Çünkü bu yıldan itibaren Körfezde tankerlere saldırılar düzenlenecek ve kimyasal silahların savaşta kullanılması söz konusu olacaktı. Ancak Irak'ın kimyasal silah kullanmasına sessiz kalan Körfez ülkeleri ve dünya kamuoyu İran'ın tankerlere ateş açması karşısında tepki göstermekte geç kalmadılar ve onu saldırı ilan ettiler.

1986 Şubatında İran birlikleri Basra'nın güneyinden Şatt'ı geçerek 750 km karelik Fao yarımadasını aldı. 1987 Mayısının başında çeşitli yayın organları Suudi Arabistan'ın Suriye'ye, İran yerine Irak'ı desteklemesi karşılığında günde 50 bin varil petrolü bedava vermeyi teklif ettiğini haber veriyordu.

1988 yılına gelindiğinde gerginlik bir ölçüde azalmış olmakla beraber Irak, bir taraftan Sovyetler Birliği'nden aldığı füzelerle Tahran'ı füze yağmuruyla çökertmek istiyor, bir taraftan da sınırda Fransa ve İngiltere'den aldığı kimyasal silahları kullanıyordu. Söz konusu kimyasal silahların kullanılması en geniş çapta Halepçe'de olmuş ve 5.000 Kürdün öldüğü bu olay tarihe Halepçe Katliamı olarak geçmiştir. Diğer taraftan Irak'ın İran petrolü taşıyan tankerlere saldırması, Kuveyt havayollarına ait bir uçağın İran'a kaçırılması, ayrıca bir Amerikan muhribinin mayına çarparak yara almasına misilleme olarak ABD'nin İran'a ait iki petrol platformunu vurması 1988'in önemli olaylarıydı. Yine bu yıl içinde Irak, yaklaşık iki yıldır İran'ın elinde bulunan Fao yarımadasını ve Mecnun adalarını geri aldı.

1988 yılının ortalarına doğru İran artık bir taraftan silah ve teçhizat eksikliği, diğer taraftan Irak saldırıları karşısında zor durumda bulunuyordu. Irak sınırda da kimyasal silah kullanmaya başlamıştı. ABD'nin ve Körfez ülkelerinin Irak'a olan desteklerini iyice artırmaları üzerine yapacak bir şey kalmadığını anlayan İran yönetimi BM'nin ateşkes kararını kabul etmek zorunda kalmıştır. İran'ın BM'nin 598 sayılı kararını kabul ettiğinde tarihler 18 Temmuz'u gösteriyordu. Sekiz yıl süren savaş hiç beklenmedik bir anda böylece sona ermişti.

SAVAŞIN İRAN VE IRAK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

1979'un başında önemli ölçüde desteğini yitirmiş ve büyük bir muhalefetle karşı karşıya olan Humeyni rejimi ise, Irak'ın saldırısından kısa bir süre sonra hızla toparlanmış ve içeride siyasal istikrar büyük ölçüde sağlanmıştı. Rejim için istikrarsızlık faktörü olan grupların (Azeriler, Kürtler, Türkmenler ve Sünni Müslümanlar) muhalefetinin savaşın başlamasıyla beraber desteğe dönüşmesi gerçekten şaşırtıcı olmuştur. Zira, İran'ın kısa bir süre içinde çökeceği ve rejimin parçalanacağı beklenmekteyken, Humeyni'nin İslami rejimi Irak'ın saldırısı ile birlikte daha da derlenip toparlanmıştı.

Irak'ın savaştan önce 2.6 milyon varil olan (bu bir ara 3.5 milyon varile çıkmıştı) günlük petrol üretimi savaşın başlamasından sonra birdenbire düşmüştü. Ayrıca İran'ın Körfezin denetimini ele geçirmesi, Irak'ın deniz yoluyla yaptığı ticaretin kesilmesine neden olmuştu.

Buna 1982 Nisanında Suriye'nin ülkesinden geçen boru hattını kapatması da eklenince, 1982 sonunda Irak'ın durumu pek parlak gözüküyordu. Bu durumda 1982 Nisanında, Irak'ın petrol ihracını sürdürdüğü tek boru hattı, Türkiye'den geçen Yumurtalık boru hattı kalmıştı.

1980'de yıllık petrol geliri 26 milyar dolar olan Irak'ın, savaş süresince aylık petrol gelirinin 1 milyar doların da altına düştüğü gözlenmiştir.

Aslında hiçbir taraf savaşı kazandığını iddia edecek durumda değildi. Her iki taraf da sekiz yıl süren savaşta ağır şekilde yıpranmıştı.

SAVAŞ ESNASINDA BÖLGE ÜLKELERİNİN POLİTİKALARI

İran'ın çevrelenmesinde yarar gören Körfez ülkeleri başta olmak üzere, Irak'ın Arap devletleriyle ilişkilerinin gelişmesine yol açmış ve bu çerçevede Irak'ın savaş kapasitesi, İran'ı bir tehdit olarak gören bu devletler tarafından savaş boyunca sürekli bir şekilde desteklenmiştir. Irak'a yardım eden Arap devletleri, savaşla birlikte Humeyni rejiminin ülkeleri üzerindeki etkilerinden bu şekilde kurtulacakları düşüncesinden hareket etmişlerdir. Süper devletler ise savaşın gidişatına göre ve güç dengesinin bozulmasının söz konusu olduğu anlarda desteklerini birinden diğerine kaydırarak dengenin bozulmasını önlemişlerdir. Çünkü İran-İrak Savaşı her ne kadar bölgesel bir sorun olsa da, hem petrolün sevkini tehlikeye sokmakta hem de bölgedeki güç dengesini etkilemekteydi.

İran'ı geleneksel anlamda Irak karşısında bir denge unsuru olarak gören Kuveyt ve Suudi Arabistan özellikle İran Devrimi'nin beraberinde getirdiği ideolojik ve etnik nedenlerle, bir tehdit unsuru olarak gördükleri İran karşısında Irak'a savaş boyunca önemli ölçüde destek sağlamışlardır.

Kuveyt ve Suudi Arabistan finansal desteğin yanı sıra, Irak'a önemli miktarda lojistik destek de sağlamıştı. Büyük bir gizlilik içinde yürütülmeye çalışılmış olmakla birlikte, savaşın daha başında Suudi Arabistan, Kızıl Deniz'deki üç limanını Irak'a tahsis etmişti. Bütün bunlar yine de ABD'nin bilgisi dahilinde gerçekleşmekteydi.

Suudi Arabistan İran'ın toprak bütünlüğünün bozulmasıyla ilgili bir sonucun bölgedeki güç dengesini altüst edeceğini düşünerek ilk başlarda Irak'ı en azından açıktan desteklemeyi sakıncalı buluyordu. Ayrıca İran ile Irak arasındaki çatışmanın denetlenememesinden ve dolayısıyla Körfezdeki petrol sevkinin kesintiye uğramasından endişe etmekteydi. Suudi Arabistan daha çok siyasal amaçların sınırlı tutulduğu kısa süreli bir savaştan yana görünüyordu.

Riyad, Bağdat ve Amman arasında krizin boyutlarının ele alındığı toplantılar yapılmaya başlandı.

Körfez ülkeleri ne Irak'ın ne de İran'ın savaştan güçlenmiş bir şekilde çıkararak bölgede egemen güç haline gelmesini istememekteydiler. Irak'a verilen destek ise İran Devrimi'nden ve Humeyni'den duyulan endişeden kaynaklanmaktaydı.

Körfez bölgesi dışındaki devletlere gelince, bunlar arasında Ürdün, Irak'ın en büyük destekçisi durumundaydı. Ürdün'ün bu şekilde davranmasının temel nedeni, Suriye ile ilişkilerinin iyi olmaması ve Humeyni'den duyulan endişeydi.

Kendisi de bir monarşi olan Ürdün, bir anlamda Irak ile Arap monarşileri arasında bir köprü işlevi görüyordu. Gerçekten Arap devletleri ile Irak arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde Ürdün önemli bir fonksiyonu yerine getirmiştir.

Irak'ı savaş sırasında destekleyen bir başka devlet olarak Mısır, Irak'a yaklaşımında çok yönlü beklentiler içindeydi. Sedat'ın ölmesi Irak ve Arap dünyası ile kopmuş olan bağların tekrar kurulması için iyi bir fırsat olarak görülüyordu. Ayrıca Mısır, Irak'a yapacağı yardımın diğer Arap devletleriyle ilişkilerinin düzelmesine yardım edeceğini düşünmekteydi. Bunun yanı sıra Saddam gibi Mübarek de, Humeyni'den ve onun İslami rejiminden endişe duymaktaydı.

Mısır uzun bir süredir Sovyetlerden silah alan bir ülke olduğundan, Irak'ın kullanabileceği silahlara sahipti ve bu konuda önemli ölçüde destek sağlıyordu.

Öte yandan Suriye, savaş sırasında İran'ı destekleyen devletlerin (bölge devletlerinden Suriye'nin yanı sıra Libya, Cezayir ve FKÖ de İran'ın en büyük destekçileri durumundaydı) başında gelmekteydi. İki devlet arasındaki bu yakınlıkta Humeyni ve Hafız Esad'ın Saddam'a karşı duydukları nefretin etkisi oldukça büyüktü.

Suriye ile İran arasında iki anlaşma imzalandı. İran Suriye'ye günde 20.000 varil petrolü karşılıksız olmak üzere, 10.000 varilli normal fiyat üzerinden ve 100.000 varilli de OPEC'in belirlediği tavanın altında bir fiyattan satıyordu. İran'ın Suriye'ye bu derece cömert davranmasının temel nedenlerinden biri, bu ülkeden silah almak (Suriye'nin dışında İran'ın ilah satın aldığı ülkeler arasında Kuzey Kore ve İsrail de yer almaktaydı. Batılı devletlerden Fransa da İran'a silah satan ülkeler arasındaydı) zorunda oluşuydu. Bu çerçevede iki ülke arasında 1982'de silah ticaretini öngören gizli bir anlaşma yapılmış ve İran bu yolla Suriye'den istediği birçok silahı elde etmişti.

SAVAŞ ESNASINDA AMERİKAN VE SOVYET POLİTİKALARI

Gerek Sovyetler Birliği gerekse Amerika Birleşik Devletleri savaşın başında kesin bir tutum ortaya koymamış olsalar da özellikle ABD'nin Irak'ı, İran'a saldırma konusunda teşvik ettiği bir gerçektir. ABD her iki ülke arasında uzun sürecek bir savaşın kendi yararına olduğunun farkındaydı ve bu nedenle savaşın başında açıkça tavır almaktan ziyade her iki tarafa da eşit mesafede görünmeye çalışmıştır. Bununla beraber Irak'ın İran'a saldırması konusunda ABD tarafından cesaretlendirildiğini veya 1990'da Kuveyt'i işgal etmesinde olduğu gibi herhangi bir şekilde karşı olmadığı yönünde izlenim vermesi Irak'ın İran'a saldırısında etkili olmuştur.

Amerikan yönetimi, savaşın hemen öncesinde bir taraftan Irak'la ilişkilerini geliştirmeye özen gösterirken, diğer taraftan İran dışındaki muhalifleri bir araya getirmeye çalışmaktaydı.

ABD'nin savaş öncesine rasgelen aylarda Irak'la ilişkilerini geliştirme çabası içerisinde olmasında hem İran'daki rejimin Amerikan çıkarları açısından bir tehdit olarak algılanması hem de Irak'ın özellikle 1970'lerin ikinci yarısından itibaren Sovyetlerden uzaklaşma ve Batıya yaklaşma çabası önemli rol oynamıştır. 1978'de Afganistan'da Sovyet yanlısı darbeden sonra Irak yönetimi, Irak Komünist Partisi'nin faaliyetlerini sınırlamış ve bu durum Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde soğukluğa yol açmıştı. Afganistan işgali ile beraber kendi ülkesinde de böyle bir gelişmenin olabileceğinden endişe eden Bağdat yönetimi İran'ın Batı için bir tehdit haline gelmesinden de faydalanarak ABD ve Batıyla ilişkileri geliştirmek için ortamın uygun olduğunu düşünmüştü.

Sovyetler Birliği'ne gelince savaşın başında herhangi bir tarafı açıkça desteklemekten kaçınan Moskova bir taraftan İnan'daki yeni rejimin Amerikan karşıtı olmasından yararlanarak bu devleti kazanmaya çalışırken, diğer taraftan bağımsız bir politika izleme eğiliminde olan ve bu doğrultuda Arap dünyasında ve özellikle Körfez bölgesinde egemen güç olmak isteyen Irak'ın tutumunu desteklemeyi kendi çıkarlarına aykırı görmekteydi.

Sovyetler aralarındaki mevcut anlaşmalara rağmen, Irak'a silah transferini durdurmuş ve 1980 sonlarına doğru da bu devletin geleneksel düşmanı olan Suriye ile bir Dostluk Antlaşması imzalamıştır. Moskova ile şam arasındaki bu Antlaşma, Irak tarafından, Moskova'nın İnan tarafına kaydığının bir işareti olarak algılanmıştır. Diğer taraftan Sovyetler İnan'a askeri, ekonomik ve teknik yardım teklifinde bulunarak, ticareti arttırarak, ABD'nin ekonomik ambargo uygulanması kararına karşı çıkararak, kendisi açısından stratejik bakımdan oldukça önemli olan İnan'ı kazanmaya ve bu devletle ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.

Ancak İnan'ın savaşta Irak karşısında üstünlüğü ele geçirmesi zerine, Sovyetler Birliği Bağdat'a tekrar silah sevkine başladı. Sovyetler İnan'ın Irak'ı yenerek savaşta gelip gelmesinin bölgedeki güç dengesini bozacağını dşunerek tutumunu değişirmişti. Ayrıca İnan, bir taraftan Afganistan'daki mücahitlere yardım etmekte, diğer taraftan ülkedeki sol gruplar üzerindeki baskılarını yoğunlaştırmaktaydı. Bunun dışında Sovyet Orta Asya'sında yaşayan milyonlarca Müslüman zerinde Humeyni'nin artan karizması dikkate alındığında, İslam devriminin bölgede yayılması Moskova'nın çıkarlarına ters düşmekteydi.

Savaşta İnan'ın galip gelerek Irak'ta kendi güdümünde bir şii İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlaması, yalnız bölgenin jeopolitik yapısında önemli bir değişiklik olarak kalmayacak, dünya finans çevrelerini de akıl almaz şekilde etkileyecekti. Her şeyden önce, Irak'ın geniş petrol yatakları İnan'ın mevcut yataklarıyla birlikte düşünüldüğünde, bu iki devlet Suudi Arabistan'dan sonra dünyanın ikinci büyük petrol rezervine sahip olacaktı. Bu durum gerçekleştiğinde ise dünya petrol rezervinin yüzde 10'unu elinde bulunduran Kuveyt'in de bu güçlü komşusu tarafından ilhak edilmesi olasılığı yüksekti. Ayrıca İnan'ın savaşta galip gelerek Irak'ın işgal etmesi durumunda, İnan'ın başta Suudi Arabistan ve Kuveyt olmak üzere Irak'ın ABD ve Batılı devletlere olan savaştan kalma borçlarını ödemekten kaçınabileceği ve böyle bir durumun dünya ekonomisini ve finans sistemini altüst edebileceği olasılığı söz konusuydu.

ABD'nin ikili oynadığı ve İnan'a gizlice silah sevkiyatında bulunduğunun 1986 Kasımında kamuoyuna yansması bölgedeki Amerikan mtfeiki ülkeleri rahatsız etmişti. Söz konusu silah sevkiyatından elde edilen gelirler, yine gizli yollardan Nikaragua'daki kontralara aktarıldığından adına Contra-gate skandalı da denen İnan-gate skandalı Reagan yönetimini hem içerde hem dışarıda zor duruma düşürmüştü. Bu durumu telafi etmeye alışan Amerikan yönetimi bu olaydan sonra İnan karşısında Irak'a daha fazla destek vermeye başlamıştır. Bunun zerine durumunu düzelten Irak, 1988'de Fao yarımadasını tekrar ele geçirmiştir. Amerikan Viscennes savaş gemisinin içinde 290 yolcu bulunan bir

İran uçağını düşürmesi üzerine durumun kötüye gittiğini gören Humeyni yönetimi 18 Temmuz 1988'de BM'nin ateşkes kararını kabul etmiştir.

1988 Martında gündeme gelen binlerce insanın hayatını kaybettiği ve kimyasal silahların kullanıldığı Halepçe Katliamına ABD'nin, tepkisi oldukça düşük düzeyde olmuştur.

1990 başına gelindiğinde Irak, ABD'nin Suudi Arabistan ve İsrail'den sonra Orta Doğudaki üçüncü ticari ortağı durumuna gelmişti. ABD, Irak'tan 1988'den beri günde 500.000 varil petrol satın almaktaydı.

KÖRFEZ KRİZİ'NİN TÜRKİYE AÇISINDAN SONUÇLARI

1990 Krizi, ABD'nin Orta Doğu ve özellikle Basra Körfezi politikasına daha doğrudan girmesine yol açarken, kriz ve ABD'nin öncülüğündeki müdahale bugüne kadar bölgede Türkiye'nin çıkarlarını derinden etkileyen en önemli gelişme olmuştur.

Türkiye 2,5 milyar dolarlık bir ticaret hacmine sahip olduğu Irak'a karşı BM'nin ambargo kararına katılmış ve bu doğrultuda Kerkük-Yumurtalık boru hattının faaliyetlerini durdurmuştur. Ayrıca Türkiye, üs ve tesislerini ABD ve Koalisyon ülkelerinin kullanımına tahsis etmiştir.

ABD ve Batılı ülkelerin tutumunda bölgedeki petrol kaynaklarının Irak'ın eline geçmesi ve petrolün Batıya güvenli ve sürekli bir şekilde transferinin aksayacağı endişesi önemli rol oynarken, Türkiye'nin politikalarında etkili olan unsur, bu gelişme sonucunda bölgedeki dengenin Türkiye aleyhine bozulmuş olmasıydı. Kriz öncesinde su sorunu dolayısıyla Irak ve Türkiye arasındaki ilişkiler gerginleşmiş ve Irak'ın sorunu diplomasi yerine güç yoluyla çözmek istediğinin işaretleri ortaya çıkmıştı.

Özellikle 1990 Ocak-Şubat aylarında Atatürk Barajı için su tutma girişimi sırasında Türkiye-Suriye-Irak ilişkileri gerginleşmişti. Türkiye yine de 1990-91 Krizi sırasında Irak'ın toprak bütünlüğünü bozmaya dönük girişimlere oldukça temkinli yaklaşmıştır. Türkiye'nin Krize ve sonrasına yaklaşımı bölgede ve Irak'ta kendi aleyhine bir durum oluşmasına engel olmaya yönelik olmuştur. Türkiye bağımsızlığını tehdit edecek bir denge değişikliğine veya ülke bütünlüğüne tahdit oluşturacak bir durumun ortaya çıkmasına karşı bir politik tavır ortaya koymuş ve bu çerçevede BM ile işbirliği yapmaktan kaçınmamıştır.

Krizin niteliği ve farklılığı Özal Türkiye'sini daha aktif bir tutum almaya yöneltmişti. "Bir koyup üç alma" olarak belirtilen politik söylem ise Irak'ta ortaya çıkacak bir siyasal ve fiziki statüko değişiminin Türkiye aleyhine bir gelişme gösterme aşamasında müdahale ederek Musul'u topraklarımıza katmayı amaçlamaktaydı. Irak'ın toprak bütünlüğüne yönelik bir değişim söz konusu olmadığı için böyle bir gelişme de yaşanmadı. Türkiye Körfez Krizi'nde mali yapısı derinden etkilenen az sayıda ülkelere biri olmuştur. Irak'a uygulanan ve 12 yılı aşkın devam eden ambargo Türkiye'yi yaklaşık 50 milyar dolar kayba uğratmıştır.

KÖRFEZ KRİZİ SONRASI DENGELER

Kuveyt'in Irak tarafından işgaliyle başlayan Körfez Krizi ya da birinci Irak Savaşı diğer krizlerden farklı bir ortamda başlamış ve gelişmiştir. Dünyanın iki kutuplu yapısının bir

sonucu olarak gündeme gelen ve Soğuk Savaşın bir simgesi olarak görülen Berlin Duvarı'nın 1989'da yıkılması ile birlikte uluslararası ilişkiler yeni bir biçim almaya başlamıştır. Körfez Krizi esnasında şimdiye kadar karşı taraflarda yer alan ABD ve SSCB bu kriz esnasında görülmedik bir işbirliği örneği sergileyerek, BM bünyesinde peş peşe kararların alınmasını sağlamışlardır. İran-İrak Savaşı boyunca ve sonrasında İran tehdidini engellediği için ödüllendirilen ve silahlandırılan Saddam'ın bu gücünü, tarihsel iddialarının bulunduğu Kuveyt'i işgal etmede kullanması, uluslararası barış ve güvenliğe yönelik son derece ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmiştir.

1991 Körfez Krizi sonrasında dünyada ve Orta Doğuda yaşanan gelişmeler gerek uluslararası alanda gerekse bölgede dengelerin yeniden oluşmasına yol açarken bazı aktörler siyaset sahnesinden silinmiş, bazıları ise siyasetin merkezine oturmuştur. Özellikle Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Bloğu'nun dağılması iki kutuplu yapıyı sona erdirirken, bölgede ABD'yi uluslararası ve bölgesel politikanın belirleyicisi veya aktif ögesi konumuna getirmiştir.